

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

*І. В. Дворник, аспірант**

Проаналізовано основні економічні школи, що сформували методологічну й термінологічну базу та досліджували формування й розподіл доходів сільського населення. Наведено складові, які лягли в основу визначення їх рівня.

Дохід, сільське населення, теорія, економічна школа, концепція.

Доходи сільського населення є одним із найважливіших показників рівня їхнього життя та розвитку суспільства загалом. Тому сама суть доходів та їх економічна природа заслуговують на пильну увагу фахівців, оскільки категорія “дохід” є методологічною передумовою для розуміння рівня життя населення й лежить в основі Системи національних рахунків, яка відображує результати функціонування національної економіки та обґрунтування економічної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом багатьох століть питання вивчення поняття “дохід” цікавило науковців та є актуальним на сьогодні. Проблемою обчислення національного доходу, а потім і особистого доходу, займалися такі економісти, як: Ф. Кене, В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Д. С. Мілль, К. Маркс, Г. Шмоллер, Л. Брентано, К. Бюхер, М. Туган-Барановський, В. С. Джевонс, А. Маршалл, Дж. Р. Гікс, Дж. М. Кейнс та інші. Серед вітчизняних дослідників варто виділити М. Туган-Барановського. Щодо сучасних економістів, то різні аспекти категорії “дохід” у своїх працях досліджували: І. Гнибіденко, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, Г. Оганян, С. Панчишин, О. Савенко, І. Тивончук, Н. Холод та інші. Кожен із вищеназваних вчених, розкриваючи сутність цього поняття, розглядає різні його аспекти і трактує по-різному.

Мета дослідження – проаналізувати основні економічні школи, що сформували методологічну й термінологічну базу та досліджували формування і розподіл доходів сільського населення.

Виклад основного матеріалу. В європейському науковому просторі ще давньогрецький мислитель Платон ввів поняття вартості наділу землі як «межі бідності» (урожай, з якого можна прогодувати одну людину). За його переконанням, жоден громадянин не повинен мати права утримувати в приватній власності землі більше, ніж у чотири рази від цього мінімуму.

За часів середньовіччя переважна більшість наукових праць учених мала яскраво виражену релігійну ознаку. Оскільки панівною формою релігії в Європі було християнство у формі католицизму, то й автори

* Науковий керівник – доктор економічних наук, професор М. П. Талавири

розглядали добробут відповідно до канонів Святого Письма. Каноністи вважали, що лише землеробство та ремесло угодні йому, а лихварство й торгівля з метою одержання прибутку є смертельним гріхом. Фома Аквінський (1225/6–1274 рр.) у своєму трактаті «Сума теології» звернув увагу на питання «справедливої ціни».

Одну з перших спроб обчислити національний дохід зробив Франсуа Кене в «Економічній таблиці», опублікованій у 1758 р. У цій праці він зосередив аналіз на сфері виробництва, шукаючи джерело добробуту нації. Кене Ф. стверджував: «могутність держави становлять люди: завдяки їхнім потребам зростають багатства; чим більше народи виробляють необхідної продукції і чим більше вони її споживають, тим багатшими вони стають». На думку Кене, лише землеробська праця здатна створити «чистий продукт» – «багатство, яке формує дохід нації і є продуктом, який залишається після сплати всіх видатків із доходу, що отримується із земельних володінь». Отже, Кене вперше намагався збагнути економічну природу доходу.

В основі визначення категорії «дохід» лежить ідея англійського економіста Дж. Р. Гікса. У своїй праці «Вартість і капітал» економіст дав кілька визначень:

1. Дохід – це максимальна кількість засобів, які можна витратити протягом певного періоду за умови, що відповідно до наявних очікувань капітальна вартість майбутніх надходжень залишиться попередньою.

2. Дохід – це максимальна кількість засобів, які індивід може витратити протягом конкретного тижня, і які він очікує витратити протягом кожного наступного тижня [3].

Ці ідеї Гікса лягли в основу концепції доходів, прийнятої в новій Системі національних рахунків ООН 1993 року. Згідно з нею, дохід потрібно визначати як максимальну суму грошей, яку можна використати на споживання впродовж деякого проміжку часу і, водночас, зберегти наприкінці цього періоду капітал, який був на початку.

Доходи населення, що є сумою грошових коштів і матеріальних благ домашніх господарств за певний проміжок часу, є найважливішим показником їхнього добробуту, оскільки визначають можливості матеріального та духовного життя громадян (відпочинку, отримання освіти, охорони здоров'я, задоволення потреб). В економічній науці виокремлюють кілька основних шкіл, які досліджували формування та розподіл доходів населення.

Класична школа (Сміт А., Рікардо Д., Петті У., Мілль Дж. С., Берк Е., Прістлі Дж., Бентам Дж., Юнг А., Лассаль Ф., Мак-Кулох). Її представники вважали, що суспільство, як єдність і кожен його член мають свою частку в національному доході. Добробут кожного залежить від добробуту суспільства. Зростання національного багатства впливає на життєвий рівень громадян [7]. Вільне підприємництво повинно забезпечувати зростання національного багатства і тому воно отримує гарант недоторканності в державній політиці невтручання. У суспільстві є три класи: капіталісти, наймані робітники й земельні власники та три види доходів: прибуток, заробітна плата й земельна рента [5].

Адам Сміт вважав, що «...людина завжди повинна мати можливість існувати своєю працею, і її заробітна платня мусить, щонайменше, бути достатньою для її існування. Здебільшого, вона має навіть дещо перевищувати цей рівень: в іншому разі робітник не мав би можливості утримувати сім'ю...». Досліджувалася залежність між продуктивністю та заробітною платою: «Не розміри національного багатства, а його постійне зростання спричинює збільшення заробітної платні за працю». Розглядалися причини диференціації робітників за розміром заробітної плати [6].

Уільям Петті у «Трактаті про податки та збори» переважно з'ясовував ефективність системи соціального забезпечення та її вплив на доходи населення. Він визначив роль держави за ринкової економіки та необхідність адресної допомоги, щоб виключити зловживання з боку населення й утриманство. Петті досліджував вплив оподаткування на рівень доходів населення й зробив висновок, що зростання податкового навантаження не спричинює погіршення добробуту населення, оскільки, по-перше, за рівномірного оподаткування всіх зберігається статусний рівень у суспільстві, по-друге, податки повертаються до платників із системи соціального забезпечення та з інших джерел. Програючи в чомусь одному, людина може виграти в чомусь іншому [2].

Давід Рікардо в праці «Початки політичної економії та оподаткування» розглядав питання розміру заробітної плати та її достатності для задоволення потреб робітників. «Природною ціною праці є та, яка необхідна, щоб робітники мали можливість існувати та продовжувати свій рід без збільшення чи зменшення їх кількості». Були підняті питання реальної та номінальної заробітної плати: «Здатність робітника утримувати себе та сім'ю ... залежить не від кількості грошей, які він отримує у вигляді заробітної плати, а від кількості їжі, предметів життєвої необхідності та комфорту, що стали для нього вкрай необхідними в силу звикання, які можна придбати за ці гроші» [5]. Тому природна ціна праці прямо пропорційно залежить від ціни харчування, непродовольчих товарів. При зростанні цін на товари та послуги ціна робочої сили також зростає. З другого боку, не відкидався вплив ринкового механізму, співвідношення попиту та пропозиції.

Марксизм (Маркс К., Каутський К.). Згідно з марксистським підходом, лише праця створює національний дохід, а всі інші фактори виробництва беруть участь у привласненні того, що створили наймані працівники. Якщо земля і капітал перебувають у приватній власності, то в суспільстві неминуче існує експлуатація. Прихильники класичної школи та марксистського підходу, розглядаючи поняття «дохід», акцентували на джерелах доходу.

Власники капіталу привласнюють додаткову вартість, а наймані працівники – вартість робочої сили. Робітники створюють продукцію на більшу величину, ніж складають витрати на їх утримання та відтворення. Прибуток власника оцінюється як результат експлуатації робочої сили. Зростання продуктивності праці, досягнуте при капітальному способі виробництва, даючи вигоди капіталісту, не звільняє робітників від всезростаючої бідності.

Маркс К. вважав, що заробітна плата як одне з джерел доходів повинна забезпечувати робітникам звичний для них рівень існування. Каутський К. стверджував, що зубожіння робітників треба сприймати як тенденцію, а не як реальний факт [9]. Актуальними суспільними проблемами на той час були такі, як достатність розміру отримуваної заробітної плати, державної допомоги малозабезпеченим сім'ям, чинники зростання добробуту нації тощо. Особливе місце в працях відводилося ролі держави в регулюванні суспільних відносин.

Маржиналізм (Енгель Е., Парето В., Пігу А., Вальра Л., Менгер К., Бем-Баверк Е., Візер Л., Кларк Дж. Б., Тюнен Й., Джевонс В., Маршалл А.). Розглядаючи цю теорію, зазначимо, що її представники також займалися проблемою диференціації доходів. Теорія розподілу доходів ґрунтується на основі граничної корисності. Усі фактори виробництва створюють національний дохід і беруть участь у його привласненні. Прибуток є платою за використання підприємницького хисту. Існує природний закон розподілу, згідно з яким кожен економічний суб'єкт має свою винагороду [1].

У праці «Підручник політичної економії» (видання 1906 р.) В. Парето на основі аналізу статистичних даних вивів закон розподілу доходів («закон Парето»), який виражає залежність між величиною доходу та кількістю його отримувачів, засновану на розподілі здібностей людей. Відштовхуючись від «суспільної гетерогенності», що ґрунтується на «фізичній, моральній та інтелектуальній» нерівності людей, учений стверджував, що «цій нерівності, властивій людській істоті, відповідає економічна та соціальна нерівність». Таким чином, на думку дослідника, суспільство повертається до властивого йому типу розподілу доходів. Переважна частина доходів акумулюється у основної маси населення, тоді як високі доходи утворюють незначну частину національного доходу. Проблему бідності він убачав, передусім, у недостатності виробництва. Найкращий спосіб поліпшити становище бідних верств населення – зробити так, щоб багатство зростало швидшими за населення темпами. Отже, основою доходів держави має стати оподаткування доходів більшості, а не великих статків, що робить доцільним відміну від прямого оподаткування та прогресивного оподаткування капіталів.

Маршалл А. аналізував поведінку працівника як раціонального суб'єкта, який оцінює свою участь у виробництві через зіставлення доходів і витрат. Пропозицію праці дослідник пояснював як демографічними факторами, так і суб'єктивними оцінками важкості праці. Попит на робочу силу детермінований законами спадної корисності та спадної продуктивності, «заробітна плата кожної категорії працівників має тенденцію дорівнювати чистому продукту, виробленому додатковою працею граничного робітника» [4]. Маршалл А. був проти зрівняльного розподілу національного доходу, але й не схвалював нерівномірності в розподілі багатства суспільства. Вчений вважав, що немає жодної реальної потреби й морального виправдання для існування крайньої бідності поряд із величезним багатством; нерівномірність багатства – серйозний дефект в економічному устрої.

Послідовником А. Маршала є А. Пігу, який створив економічну теорію добробуту. Учений наголошував, що поняття індивідуального добробуту не зводиться до його економічного аспекту і включає такі показники якості життя, як умови довілля, праці, відпочинку, доступність освіти, громадський порядок, медичне обслуговування тощо. Економічний добробут суспільства А. Пігу обумовлював розміром національного дивіденду і способом його розподілу між членами суспільства. Одним із перших звернув увагу на недосконалість показника національного доходу як вимірювача економічного добробуту.

Кейнсіанство (Кейнс Дж. М.). Автор цієї теорії обґрунтував необхідність державного регулювання доходів та створення платоспроможного попиту населення. Зробив значний внесок у дослідження проблем зайнятості та перерозподілу доходів. Кейнс Дж. М. вважав, що немає соціальних виправдань такої великій нерівності в розподілі багатств, яка існувала в його часи. Водночас, він не підтримує зрівняльного розподілу, вважаючи, що є певні соціальні й психологічні виправдання нерівності доходів і багатства.

Німецька історична школа (Штольцман Р., Штамлер Р., Зіммель Г., Шмоллер Г., Брентано Л., Бюхер К., Вагнер А.). Визначено, що тільки влада контролює розподіл доходів між різними факторами виробництва. Представники школи розглядали проблему диференціації доходів. Шмоллер Г. наполягав на здійсненні реформ, які б усунули надмірну майнову нерівність. Прихильників соціального напрямку (Штольцман Р., Штаммлер Р., Шпан О. та ін.), який є продовженням історичної школи, об'єднував соціальний підхід – підвищена увага до проблем соціальної справедливості, «достойне існування всіх членів суспільства».

Інституціоналізм (Веблен Т., Комонс В., Мітчел В., Гамільтон В., Берлі А., Льюїс В., Туган-Барановський М., Таката Я.). Відзначалося, що економіку неможливо розглядати без аналізу соціальних, політичних та соціально-психологічних чинників. Величина заробітної плати визначається двома чинниками: продуктивністю суспільної праці, яка визначає обсяг суспільного продукту, що підлягає розподілу між суспільними класами, та соціальною силою робітничого класу, від якої залежить частка суспільного продукту, що надходить у розпорядження робітника.

Серед українських представників цієї школи економісти виділяють М. Туган-Барановського, який запропонував соціальну теорію розподілу доходів. Розглядаючи поняття «дохід», дослідник зосередив увагу на історичному та соціальному аспектах цього поняття та глибоко досліджував джерела доходу, такі як прибуток і заробітна плата. Вчений детально аналізував проблему розподілу доходів і наголошував, що нерівність є соціальним злом, але й рівність сама по собі не є позитивним фактом. Туган-Барановський вважав, що «чим більше згуртовані робітники, тим вони економічно сильніші по відношенню до капіталістів і тим більшу частку свого продукту можуть відстояти у боротьбі з останніми» [8].

Неоінституціоналізм (Кузнець С., Гелбрейт Дж., Хансен Е.). Представники стверджують, що в розвинених капіталістичних країнах

сталися зміни в розподілі національного доходу, суть якого полягає у поступовому зближенні доходів різних верств населення.

Дослідження концептуальних підходів до визначення рівня доходів сільського населення в Україні має свою специфіку, оскільки пов'язується спочатку із входженням до царської Росії, потім – до Радянського Союзу, а з 1991 року – зі здобуттям країною незалежності та розбудовою нової держави. По-перше, розвиток наукового дослідження рівня життя в царській Росії відставав від західного та мав свою специфічну проблематику, оскільки країна відзначалася переважно сільськогосподарською орієнтацією. По-друге, радянська держава мала своєрідну політичну орієнтацію та відставала в розвитку від західних держав за показниками з розрахунку на душу населення, що передбачало розробку власної концепції формування рівня доходів населення та накладало відбиток як на термінологічну базу, так і на формування переважно статистичного напрямку досліджень. По-третє, важко відокремити дослідження російських та українських учених до часів незалежності України.

В епоху Петра I найвидатнішими економічними діячами були І. Т. Посошков, Ф. Салтиков, Г. Фік. Їхні праці були пов'язані з реформуванням економіки, що розпочав Петро I, проте відображували власні погляди щодо проведення реформ. Посошков І. Т. у праці «Мізерність та багатство», що за назвою й проблематикою була дуже схожою на працю У. Петті, розглянув питання суспільного механізму зростання багатства, розвитку продуктивних сил суспільства, використовуючи при цьому лозунг: бідні селяни – бідна держава, багаті селяни – багата держава. Окрім матеріального добробуту, великого значення він надавав сприятливому моральному клімату життя людей, ефективному управлінню, особистій безпеці, загальному доступу до грамотності та знань – на той час утопічним ідеям. Посошков прослідкував чітку залежність між зростанням багатства та продуктивністю праці. На його думку, праця має давати прибуток, тобто надлишок понад витрати, що є достатнім для існування працівника. Розмір такого надлишку залежить від рівня продуктивності праці й від міри залучення до виробництва всього працездатного населення. Автор висловлювався негативно щодо паразитування й неробства, виступав за кріпацтво і матеріальне заохочення якісної та продуктивної праці. Проте пропонував внести у відносини між панами й кріпаками гуманність та економічну раціональність: «...оскільки селянське багатство – багатство царське».

У середині XIX століття близькими до проблеми формування доходів населення були праці А. Бутовського, який аналізував багатство, доходи, земельну ренту, відсоток, прибуток, заробітну плату як форми отриманого доходу. Він дослідив зв'язок між банківською ставкою та отримуваним прибутком, порушив питання диференціації доходів. Виправдовував більший розмір доходів підприємців, оскільки їхня праця є ризикованішою та складнішою. Виправдовував матеріальну нерівність, яка впливає з трьох основних причин: «...нерівність витікає із законів, встановлених Творцем; вона сприяє економічній ефективності та безпеці суспільства; капіталізм має тенденцію згладжувати занадто різкі відтінки».

Таким чином, за часів царської Росії дослідження вчених мали яскраво виражений класовий характер, у них обґрунтовувалися раціональні потреби різних верств населення.

Розглядаючи розуміння суті доходів населення у командно-адміністративній економіці, варто відзначити, що цю категорію комуністична влада розглядала як підозрілу діяльність, тому дослідників цієї проблематики у Радянському Союзі було небагато. Припинення публікацій і досліджень було пов'язано з тим, що їх результати істотно відрізнялися від офіційно декларованої ситуації. Державний комітет статистики СРСР зараховував до категорії «доходи» гроші, отримані у формі заробітної плати, пенсій, стипендій, доходів колгоспників, надходження від продажу сільськогосподарської продукції, вирощеної на індивідуальних земельних ділянках, і навіть вартість продукції, спожитої будь-яким сільськогосподарським виробником. Також враховувалися субсидії для дитячих садків, санаторіїв, літніх таборів для дітей тощо. Під поняттям «дохід» розуміли сукупність грошових надходжень. Зате не враховувалися доходи від приватного сектору (легального й нелегального).

Приватна активність – така як будівництво, ремонт будинків і автомобілів та інші додаткові доходи – також не належала до категорії доходу домогосподарств. Партійно-господарська та військова номенклатура, а також працівники органів безпеки користувалися значними пільгами й привілеями, які не враховувались у доходи домогосподарств. [9] Отже, у командно-адміністративній економіці, розглядаючи термін «дохід», наголошували на грошових доходах та їх джерелах, акцентували на економічному аспекті поняття зі значною регіональною диференціацією та необхідністю її виміру.

Сучасні вітчизняні науковці термін «дохід» розглядають у всіх його аспектах, хоча трактуванню терміна приділяють мало уваги. Серед економістів, які розглянули це поняття і дали йому чітке визначення, слід назвати З. Ватаманюка, Т. Ленеяка, С. Панчишина, О. Савенка, Н. Холода та інших. Ці вчені дають сучасне трактування доходу, в основі якого лежить класичне визначення Дж. Р. Гікса, тобто розглядають це поняття на мікрорівні та в економічному аспекті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, історія вивчення формування рівня доходів сільського населення налічує не одне століття, має чітку методологічну й термінологічну базу. Проте дані дослідження є динамічними, змінюються відповідно до реалій суспільного розвитку. Сучасні умови економічного стану України вимагають розбудови власної концепції та спонукають до формування нових теоретико-методологічних підходів до дослідження рівня доходів населення як країни в цілому, так і окремих її регіонів.

Список літератури

1. Clark John Bates. The Distribution of Wealth. A Theory of Wages, Juterest and Profits. – New York, the Macmillan Company, 1908.
2. Антология экономической классики. – М., 1993.
3. Гікс Дж. Р. Вартість і капітал /Дж. Р. Гікс ; пер. з англ. – М. : Прогрес, 1993.

4. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – Т. 3. – М., 1993.
5. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо // Антология экономической классики. Т. 1. – М.: Экономклуб, 1991.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Кн. I–III. – М., 1993.
7. Сміт Адам. Добробут націй: дослідження про природу та причини багатства народів / Адам Сміт. – К. : Port Royal, 2001.
8. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / М. І. Туган-Барановський. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2003.
9. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках : монографія / Н. М. Холод. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2009.

Проанализированы основные экономические школы, которые сформировали методологическую и терминологическую базу и исследовали формирование и распределение доходов сельского населения. Представлены составляющие, которые легли в основу определения их уровня.

Доход, сельское население, теория, экономическая школа, концепция.

The article analyzes the main economic schools that formed the methodological and terminological framework and examined the formation and distribution of income of rural population. Presented components that formed the basis for determining their level.

Income, rural population, theory, economic school, concept.

УДК 338.439.5\6

САМОЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Т. А. Дзюба, аспірантка*

Розглянуто самозабезпеченість як один із головних принципів продовольчої безпеки країни та досліджено загальний сучасний стан самозабезпеченості продуктами харчування в Україні.

Продовольча безпека, агропромисловий комплекс, самозабезпеченість, харчова промисловість.

Однією зі стратегічних цілей аграрної політики кожної країни є забезпечення продовольчої безпеки шляхом створення сприятливих

* Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, академік НААН України В. К. Терещенко